

Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

Academic Journal of Language and Literature

CİLT/VOLUME: 4, SAYI/ISSUE: 1, NİSAN/APRIL 2020

Elif PALIÇKO

Arş. Gör., Ankara Hacı Bayram Veli
Üniversitesi elifbuyukkaya@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-5582-7070>

Bir Deneyim Olarak Edebiyat

Literature as an Experience

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 11.02.2020

Kabul Tarihi/Accepted: 17.02.2020

Yayın Tarihi/Published: 30.04.2020

Atıf/Citation

PALIÇKO, Elif (2020). Bir Deneyim Olarak Edebiyat. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 4 (1), 116-130. DOI: 10.34083/akaded.687847

PALIÇKO, Elif (2020). Literature as an Experience. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 4 (1), 116-130. DOI: 10.34083/akaded.687847

<https://doi.org/10.34083/akaded.687847>

Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.

* Bu çalışma, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalında hazırlanmış "Edebiyat-ı Cedide Roman ve Hikâyesinde Deneyim" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

Öz

Deneyim, bireyin yaşam boyunca edindiği bilgilerin, yaşantıların tamamıdır. İnsan yaşamında doğduğu andan itibaren başlayan deneyimler, onun ölümüne kadar devam eden bilişsel bir süreci teşkil ederler. Hayata ve dünyaya dair bilgileri içermesi açısından da önemli bir rol oynayan deneyimler, insanı iyi veya kötü değiştirir ve şekillendirir. Deneyimin, terim olarak kesin bir tanımı olmamasından dolayı, sınıflandırılması, özelliklerinin belirlenmesi ve türlere ayrılması; terimin anlam çerçevesinin belirlenmesinde kolaylık sağlamaktadır. Edebiyat ise dünyayı, hayatı, duyguları ve olayları dil aracılığıyla yansıtan bir sanat dalıdır. Edebiyat da, yaşama dair bilgiler verir. Bu bilgiler, kurmaca bir dünyaya ait olsa bile gerçeklik ile bağlantılıdır. Edebiyat; bireye hayat dersi veya ahlak dersi verebilir, onun hayal gücünü besleyebilir ve estetik haz verebilir, zihinsel olarak değiştirir ve şekillendirir. Sadece sanatsal değil, aynı zamanda yaşamsal bir üretim olan edebiyat, bir deneyim olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca edebiyat, hem estetik bir deneyim olarak hem de genel anlamda bir deneyim olarak var olur. Bu çalışmada, edebiyat ve deneyim arasındaki ilişki ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Edebiyat, Deneyim, Estetik deneyim.

Abstract

Experience is all of the information and experiences that the individual gains throughout life. In human life, experiences that start from the birth of human, constitutes a cognitive process untill his/her death. Experiences that plays an important role in embodying knowledge regarding life and world, change and shape human for better or for worse. Due to the fact that experience not having a precise definition as a term, its classification, identifying its features, and distinguishing its types; provides convenience to identify the term's framework of meaning. Literature in case, is a field of art that reflects world, life, feelings and events through language. Literature contains informations about life either. These informations are related to the reality eventhough they belong to a fictitious world. Literature, could teach individual a life lesson or a moral lesson, support his/her imagination or give aesthetic pleasure, change and shape mentally. Not only as an artistic way but also as a vital production; literature, appears as an experience. Moreover, literature exists both as an aesthetic experience and as an experience in general meaning. In this study, the relationship between literature and experience will be discussed.

Keywords: Literature, Experience, Aesthetic experience

Giriş

Edebiyat, ancak ölçüt ve işlevleri belirtilerek tanımı yapılabilen bir kavramdır. Edebiyat üzerine söz söyleyen herkese göre, bir edebiyat tanımı vardır. Terry Eagleton, “Edebiyatın kesin tanımı diye bir şey yoktur” (2012: 43) der. Ona göre, “Her şey edebiyat olabilir ve değiştirilemez, tartışmasız bir biçimde edebiyat gözüyle bakılan her şey –mesela Shakespeare- edebiyat olmaktan çıkabilir” (2011: 25). Kesin bir tanımının olmaması ve ölçütlerinin çağa, zamana göre değişkenlik göstermesi edebiyatın açıklanamaz olduğunu göstermez. Deneyim de tanımlanması zor olan ve kesin bir tanımı olmayan bir kavramdır.

Edebiyat ve deneyim, terim olarak birbiriyle yakından alakalı olan iki sözcüktür. Deneyim, insana ve hayata dair bir kavramdır. Bu sebeple, insanı ve hayatı anlatan edebiyat ile olan bağı da kaçınılmazdır. İnsan yaşamında deneyimler, bir dönüm noktası niteliği taşıyabilir. Aynı şekilde edebiyat da aynı niteliğe sahiptir. Evrensel bir klişe olan “Bir kitap okudum ve hayatım değişti” deyişi, bu alakaya en güzel örnektir. Aralarındaki bağ, edebiyatın da bir tür deneyim, estetik deneyim olmasının yanı sıra, unsur ve nitelik bakımından da benzerlik taşımalarından ileri gelmektedir.

Bizi değiştiren, kendimizi keşfetmemizi sağlayan, kararlarımızı etkileyen ve eylemlerimizi şekillendiren deneyimlerin aktarılması dil aracılığıyla mümkün olabilir. “Günlük hayatta olup biten olumlu veya olumsuz her şey, insana deneyim kazandırır. İnsan daima olup-bitenlerden, başından geçenlerden bir şeyler öğrenir; insan edindiği deneyimleri dili sayesinde saptayarak başkalarına bildirebilir, onların bundan yararlanmasını sağlar” (Mengüşoğlu, 2015: 338). Ancak dil, deneyimlerin paylaşılmasında yeterli değildir. Çünkü deneyim, yaşandığı andan itibaren insanı değiştirir. Deneyimden önceki haline dönmesi imkânsız olan öznenin, o deneyimi dil aracılığıyla birebir olarak aktarması mümkün değildir. Bu da deneyimlerin aktarılırken bir kurmacaya dönüşmesine yol açar, tıpkı rüyaların aktarımında olduğu gibi...

Edebiyat ise insanoğlunun hayatına, deneyimlerine ve maceralarına dair eserlerdir. Deneyim ve edebiyat, teoride ve pratikte birleşen iki kavramdır. Edebiyatın estetik bir deneyim olmasının yanı sıra, kurmaca yapısı da deneyimin aktarılmasında kurmacanın rolüyle eşleşmektedir. Yani edebiyat hem estetik bir deneyimdir hem de deneyimin kendisidir. Bu çalışmada, edebiyat ve deneyim arasındaki ilişki tartışılacaktır.

Deneyim Kavramı

Deneyim tanımlanması en zor sözcüklerden biridir. Oakeshott’a göre, deneyim felsefi söz dağarcığındaki tüm sözcüklerin arasında baş edilmesi en zor olanıdır ve belirsizlikten kaçabilmek için bu sözcüğü kullanacak kadar pervasız bir yazar olmak gerekmektedir (1995: 9). Sınırları belli bir anlam ve tanım çerçevesine oturtamayacağımız bu kavramın, sadece teorik olarak değil, aynı zamanda pratikte de tanımlanması, yorumlanması ve aktarılması zordur. Deneyimin, sözlük anlamına sığmayan değişen/dönüşen dinamik bir kavram olduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla deneyimin anlamı, oldukça kaygan bir zeminde gezinir.

Türk Dil Kurumu *Büyük Türkçe Sözlük*’te, deneyim kelimesinin karşılığında birçok madde ile karşılaşılır: Eğitim Terimleri, Toplum Bilim Terimleri ve Yöntembilim Terimleri Sözlükleri gibi. Genel Türkçe Sözlük’e göre deneyim; “Bir kimsenin belli bir sürede veya hayat boyu edindiği bilgilerin tamamı, tecrübe, eksperyans” (www.sozluk.gov.tr, 2020) anlamına gelmektedir. Bu tanımda, hayat boyu kazanılan bilgilerin tümü ön plandadır. *Bilim ve Sanat Terimleri Sözlüğü / Yöntembilim Terimleri Sözlüğü*’nde (1981) ise deneyim (İng. Experience);

“bilgi ve beceri kazandırıcı bilinçli ya da bilinçsiz kişisel edinim ve yaşantı” (www.sozluk.gov.tr, 2020) dir. Bu anlamların yanı sıra, *Eğitim Terimleri ve Toplum Bilim Terimleri Sözlüğü*’nde de deneyimin deney ile ilişkili anlamı da öne çıkmaktadır.

Deneyim kelimesi, denemek filinden türetilmiştir ve kökeni Eski Türkçede “denemek (tartmak)”tir (Gülensoy, 2007: 276). Yeni Türkçe bir kelime olan deneyim, Hasan Eren’in hazırladığı *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*’nde şu şekilde yer alır: “denemek < (denemek) 1. ‘değerini anlamak için bir insanı, bir nesneyi veya bir düşünceyi sınamak, tecrübe etmek’; 2. ‘bir işe başarmak amacıyla başlamak, girişmek, teşebbüs etmek’. ‘Deneme, Tecrübe’ anlamına gelen den (<den) kökünden geldiği açıktır: den-e-mek > denemek.” (Eren, 1999: 108). Deneyimin eş anlamlısı “tecrübe”nin sözlük anlamına baktığımızda ise *Kâmûs-ı Türkî*’de: “Arapça cerb’den ‘deneme, sınama, âzmâyış” (Şemseddin Sami, 2006: 480), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*’te ise “1. tecrübe, deneme, sınama. 2. Görgü 3. Görmüş geçirmişlik” (Devellioğlu, 2006: 1051) ve *Türk Dil Kurumu Genel Türkçe Sözlük*’te ise “1. Deneyim 2. Deney 3. Görgü” (www.sozluk.gov.tr, 2020) anlamları karşımıza çıkar. Buna göre deneyimin merkezinde bilgi durmaktadır. İnsan, deneyimleriyle bilgi edinen ve bu deneyimlerinden beslenerek yaşamını sürdüren bir canlıdır. Doğduğu andan itibaren, yaşam deneyimlerini bilinçli ya da bilinçsiz olarak kaydeder.

Deneyim için hangi kelime kullanılırsa kullanılsın, hangi tanım yapılırsa yapılsın, insan hayatının önemli bir parçası olduğu tartışılmaz bir gerçektir. Deneyim, insan zihninin mucizevi işleyişinin bir göstergesidir aslında. Deneyimin bilgisi, biz farkında olmadan da zihnimizde işler ve hayatımıza müdahil olur. Felsefe tarihinin başlangıcından günümüze kadar tartışmalı bir konu olan deneyim, insanın kendini ve dünyayı tanıma/bilme yolculuğunda bir rehber işlevi görmektedir. Bu rehberin kullanımı ise deneyimleyen özneye bağlı olarak değişir. Nitekim özne aktif ve bilinçli olarak deneyimi anlamlandırabilirse, sonuç da buna göre değişecektir. Özne, edilgen ve bilinçsiz bir şekilde deneyimin peşinde sürüklenip giderse, sonucu ve sonraki deneyimleri anlamlandırması da güç olacaktır. Deneyimin bu boyutu onun kişiye özel olduğunun göstergesidir. Deneyimleyen özne kadar deneyim vardır ve bu deneyimlerin hepsi biriciktir. Çünkü aynı kişinin farklı zamanda, mekânda ve şartlarda aynı deneyimi tekrar yaşadığı kesin olarak söylenemez.

Deneyimlerimiz sadece yaşanmış olaylar veya hissettiğimiz duygular olarak sınırlanamaz ve deneyim, deneyimleyen öznenin bağımsız düşünülemez. Öznenin aktif varlığı deneyimi şahsileştirir: “Deneyim, aktif bir kendiliğe, sadece eyleme geçmekle kalmayıp aynı zamanda eylemin içinde şekillenen insana gönderimde bulunduğu için daha şahsidir” (Bruner, 1986: 5). Dolayısıyla deneyim aynı zamanda deneyimleyen öznenin varlığıyla da şekillenecektir. Bu, öznenin toplumsal ve bireysel nitelikleriyle genişleyecek olan anlam ve yorum evrenine açılacak sonsuz kapıya işaret eder.

Bize ait özel yaşantılar olan deneyimlerimiz, bizi değiştirir ve geliştirir. Deneyimin doğasında, iyi veya kötü herhangi bir “değişim” mevcuttur. Deneyimin ortaya çıkması için “bir şeyler değişmeli, yeni bir şey meydana gelmelidir. İster masumiyeti kaybetmek isterse yeni bir bilgelik kazanmak olsun, ister hayatı zenginleştiren isterse bütün saçmalıklarıyla daha da katlanılmaz hale getiren bir hayat dersi olsun, “deneyimin” adına layık bir şey sizi başladığımız yerde bırakmaz” (Jay, 2012: 24). Deneyimler, hayatımıza olumlu ya da olumsuz yön verir. Bazen deneyim, biz bilincine varmadan hayatımızdan geçip gidebilir. Dolayısıyla deneyimin, akıl ve anlama yetisiyle de yakın ilişkisi bulunmaktadır. Deneyim aklın yardımcısıdır ve anlama yetisi, ipleri elinde tutar. Çünkü bir insan yaşadığı deneyimden ders çıkarabilmek veyahut deneyimi hayatını bir adım ileriye taşıyacak seviyeye getirebilmek için anlama yetisine ihtiyaç duyar. Sadece anlama da yetersizdir, bunu pratiğe yani eyleme dökmek gerekir.

Deneyim, sadece içsel bir dönüşüm olmaktan çok daha fazlasıdır. “[D]eneyim, yaşamın devamlılığını ve devam etmekte olan eylem sürecinin değişime açık yapısını vurgular” (Abrahams, 1986: 49). Başka bir deyişle, yaşadığımız süre boyunca eylemlerimiz ve deneyimlerimiz sürekli bir değişim içinde olacaktır. Böylece deneyimlerimiz hem rehberimiz olur hem de bize gelecekteki eylemlerimizi değiştirme şansı tanır. Acı bir deneyimin ardından, bunun bizim için bir ders olduğunu ve bunun gelecekteki eylemlerimizde bize yardımcı olacağını düşünürüz. Deneyimin ‘hayatın sürekliliğini ve eylemlerin değişime açık yapısını’ destekleyen özelliği, teselli eden bir öğretmen gibidir. Dünyayı/hayati anlamlandırma sürecinde, bilinmezi aydınlatacaktır. Bir başka ifadeyle; geçmiş deneyimlerimiz, şimdi ve gelecekte var olarak, eylemlerimizi ve yaşantımızı yönlendirecektir: “Şimdi, şu andaki her deneyimde, bir gözümüz geçmişte ve diğer gözümüz de gelecektedir. Deneyimlerken, eylemlerimizi, önceki metinlerden ve benzer deneyimlerin önceki pusulalarından (faydalandıktan) sonra biçimlendiriyoruz ve ayrıca eylemlerimizi geleceğe istinaden değiştiriyoruz” (Bruner, 1986: 15). Deneyimlerimiz geçmişte yaşanır ve asla sonuca varamaz. Çünkü şimdi ve gelecekte bu geçmiş deneyimin işleyişi sürmektedir. Diğer bir deyişle, biz deneyimin değiştirdiği bir birey olarak geçmiş deneyimimizi yorumlar, inşa eder ve anlarız. O deneyimi henüz yaşamamış halimizden artık eser kalmamıştır. Bu sebeple, bu süreci kendi iç dünyamızda ilk ve özgün haliyle görüp aktarmamız da çok zordur. Deneyimin asla yaşandığı zamanki hali ile anımsanıp anlamlandırılmaması, “deneyimlerin zihinsel süreçte, zamansal bakımdan devamlılık gösteren sabit olay zincirleri olarak değil, daha çok anlamsal olarak düzenlenmiş ve düzenlenmeye devam eden birimler gibi belleğe aktarılmalarından kaynaklanmaktadır” (Kaderli Yapıcı, 2012: 213). Yani deneyimlerimiz “kronolojik bir düzen içinde değil; daha çok anlamsal bir bütünlük ve düzen içinde yapılandırılırlar” (Kaderli Yapıcı, 2012: 213). Bu da deneyimin anlamsal boyutunun önemini vurgular.

John Dewey’nin *Experience and Nature (Deneyim ve Doğa)* adlı eserinde, deneyim hakkında söyledikleri, adeta deneyimin özelliklerini belirtir. William James’in *Radical Empiricism*’de belirttiği deneyimin “çift namlulu” yahut “çift parçalı” bir kelime olmasını not ederek başlayan Dewey, deneyim kelimesinin türdeş olduğu yaşam ve tarih gibi birtakım deneyimleme süreçleri içerdiğini belirtir. Bunlar; insanların yaptıklarını ve çektikleri acıyı, çabalarını, sevdiklerini, inandıklarını ve katlandıklarını ve ayrıca insanların nasıl davrandıkları ve neye göre davrandıklarını, kısaca acı çekme, arzulama ve zevk alma, görme, inanma, hayal etme yollarıdır. Deneyim, ekilmiş tarlayı, ekilmiş tohumları, biçilmiş hasatı, gece ve gündüzün değişimini, ıslak ve kuruyu, sıcak ve soğuşu, gözlemlenen, korkulan ve özlem duyulanı ifade eder. Aynı zamanda eken ve biçen, çalışan ve sevinen, umut eden, korkan, plan yapan ve büyüü veya kimyayı yardım için çağırın, mahzun ve muzaffer olanı ifade eder. Birincil bütünlüğünde, eylem ve madde, özne ve nesne arasında bir ayırım olmadığı anlaşılır. Ancak her ikisini de analiz edilmemiş bir bütünlük içinde içerdiği için “çift namlulu”dur (1929: 8). Bir başka deyişle deneyim; yaşayan, dinamik, değişen ve gelişen özellikleriyle bir bütündür. Dewey’nin vurguladığı önemli noktalardan biri de deneyimin, “eylem ve madde yahut özne ve nesne arasında” bölünemez oluşudur. Dolayısıyla deneyimlenen ve deneyimleyen, deneyimin öznesi ve deneyimin nesnesi arasında herhangi bir ayırım yoktur. Deneyim; eyleyen ve eyllenen, yani özne ve nesne arasında işler.

Deneyim aynı zamanda bilinmeyene doğru bir hayat yolculuğudur. Bir romanı okumaya başlamak da bir maceraya atılmak ve bilmediğimiz bir yolculuğa çıkmaktır. Her iki yolculuk da tehlikeyi, çatışmaları ve hayat derslerini içerir. Bu yolculuğu şekillendiren de yine birbirine bağlı deneyimlerdir. Hayatı yaşamaya cüret etmemiz, maceralara atılmamız gerekir: “Hayat karşısında böyle dikkate değer bir tavra sahip olmak için hayatın bütünlüğü üzerinde daha yüksek bir birliği; deyim yerindeyse, hayatla ilişkisi, dolaysız hayat bütünlüğünün

kendisinin macera adını verdiğimiz tikel deneyimlerle ilişkisine paralel olan bir üst-hayati sezme gerekir” (Simmel, 2015: 190). Hayat yolculuğumuzda, yaşadığımız deneyimlerin hepsi birbirine bağlanır, bir zincir oluşturur. Bazı deneyimlerin sonrasında da değişir ve gelişiriz. Yani bizi değiştiren bir deneyimin ardından gelen deneyim, yeni biri tarafından deneyimlenecektir. Dolayısıyla deneyim, bizi ileride olacağımız kişiye dönüştürecektir.

Olumlu ya da olumsuz her türlü deneyim, birbirine bağlanarak gelecekteki deneyimleri şekillendirecektir. Deneyimin sürekliliği, bizi doğumdan ölüme kadar takip edecektir. Bu da deneyimi daima dinamik ve üretken kılar. Eserler bağlamında düşündüğümüzde, okur ve yazar olarak tanımladığımız eseri deneyimleyen özne, her eserde zamanın sınırlarını zorlayan bir sürece tabi olacaktır. Aynı eseri birden fazla kez okuyan biri, her okuduğunda farklı anlamlara ulaşabileceği gibi, farklı deneyimleri de yaşamına ekleyecektir. Edebiyat, deneyim gibi, geçmiş-şimdi-gelecek arasındaki bütün ürünlerini birbirine eklemeyerek çoğalacak dinamik bir canlı yapıdır aslında.

Deneyimler nasıl birbirine bağlı ise eserler de öyledir. Bir eser, bireysel ve toplumsal anlamda birçok şeyi etkileyip değiştirebilir, yeni eserlere öncü olabilir. Deneyim de böyledir. Deneyimin kapısı bir kez açıldıktan sonra, o yaşama birçok deneyimi de davet edecektir. “Tecrübenin hakikati daima yeni tecrübelerle yönelimi ima eder” (Gadamer, 2009: 132). Dolayısıyla deneyim daima deneyimi doğurur ve kişi böylece deneyimli hale gelir. Deneyim bir kez başladıktan sonra artık kişi deneyime açık hale gelmiştir, buna masumiyetini yitirmek de denilebilir:

Tecrübeli kişinin tecrübeyi tüketmesi, yani “tecrübeli olma” diye adlandırdığımız mükemmellik, kişinin zaten her şeyi biliyor olması değildir. Tam tersine tecrübeli kişi, radikal ölçüde dogmatik olmadığını açıkça sergileyen kişi; çok fazla tecrübeye sahip olduğu ve bu tecrübelerden elde ettiği bilgiye sahip olduğu için, özellikle yeni tecrübelerle açık olmasına ve onlardan öğrenmesine zemin hazırlayacak kadar donanımlı/mücehhez kişidir. Tecrübenin diyalektiği doğru icrasını kesin bilgide değil, tecrübenin kendisini mümkün kılan tecrübeye açık olma durumunda bulur (Gadamer, 2009: 132).

Dolayısıyla deneyim, bilimsel bir kesinlikten ziyade, hep dinamik, değişken ve eklenmiş bir yapıdır. Deneyim, mutlak bir hakikate indirgenmeye çalışıldığında artık otoritesini kaybeder. Nitekim Gadamer’in de bahsettiği gibi, deneyim daima yeni deneyimlere doğru yol alır. Bildiğimiz, deneyimlediğimiz gerçeklerin başka bir deneyim ile yıkılabileceğini gösterir.

Deneyim şahsi olduğu kadar toplumsal ve kültürelidir. “Deneyim, aynı zamanda, şunları aydınlatır: bireylerin ne yaptığı ve davranışın (başkaları tarafından anlaşılabilir olan, kültürel olarak öğrenilmiş ve yorumlanmış olan) geleneksel kalıpları” (Abrahams, 1986: 49). Birey, dünyaya geldiği andan itibaren toplumsal hayat, gelenek ve kültürle tanışır ve hayatı da bu kültürün ve toplumun öğretilerine göre öğrenir.

Kültür ise dilden bağımsız düşünülemez. Dil, kültürün aktarıcısı olduğu gibi, deneyimi şekillendirir. Dil, deneyimin yaşanmışlığına, canlılığına bir delildir. Deneyimin paylaşılmasında da bir araçtır. Ancak deneyimler, dile gelse, paylaşılsa bile bir başkasına aktarılamaz. Deneyimin mübadele edilemez oluşu, onu deneyimleyen öznenin bağımsız olamayacağını bir başka göstergesidir: “[D]eneyimlediğimiz şeyi paylaşmayı ya da temsil etmeyi denesek bile, gerçekte ne deneyimlediğini yalnızca öznenin kendisi bilebilir. Aktarılan deneyim, doğrudan yaşanması gereken asıl şey değildir” (Jay, 2012: 23). Yine de öznenin deneyimlediğini kendisinin bildiğini kesin olarak söyleyemeyiz. Çünkü deneyim, dile dökülüp aktarılmaya başlandığında artık o yaşanan deneyimden bambaşka bir biçime bürünmüştür. Dolayısıyla deneyimlerimizi aktarmaya çalıştığımızda bir inşa sürecine gireriz. Yaşadığımız deneyim, birçok süzgeçten (toplumsal etkenler, bellek, ruh hali vb.) geçtikten

sonra aktarılır ve bu, deneyimi bir kurmacaya dönüştürür. Bu durumda deneyimin güvenilir bilgiye sahip olmadığı ve gerçekliğinin sarsıldığı düşünülebilir. Ancak dilin, yalnızca deneyimin değil bireyin de inşasında önemli bir rol oynadığını göz önünde bulundurduğumuzda, aktarılan deneyimin her halükarda özneye ait olduğu göz ardı edilemez bir gerçektir.

George Lakoff ve Mark Johnson'a göre, insanların deneyimleri anlamlandırması, deneyimleri hakkında konuşması ancak metaforlar ile mümkün olabilir: "Bizim için önemli olan kavramların birçoğu ya soyut yahut tecrübemizde çok belirgin olmadıkları (duygular, düşünceler, zaman vb.) için, onları daha açık terimlerde anladığımız (uzay/mekân yönelimleri, nesnelere vb.) diğer kavramlar aracılığıyla kavramaya ihtiyaç duyarız. Bu ihtiyaç, kavram sistemimizde metaforik tanımlamaya yol açar" (2015: 158). Bu bakımdan dil aracılığıyla aktarılmaya çalışılan deneyimler, metaforlar olmadan tanımlanamaz, anlamlandırılmaz ve yorumlanamaz. Bu açıdan baktığımızda, edebiyatın dilin günlük dizgesini bozan, metaforlarla yüklü dil kullanımı deneyimin yapısıyla benzerlik taşır.

Deneyimin bahsettiğimiz bu özellikleri, aslında edebiyat ve deneyim arasındaki ilişkiye de ışık tutmaktadır. Deneyimin yaşamımızda bir rehber işlevi görmesi, edebiyat için de geçerlidir. Eserler sadece hayal dünyamızı renklendirmekle kalmaz, aynı zamanda yaşamın bir örneğini sunarak hayata dair bilgi edinmemizi de sağlar. Edebiyat aracılığıyla da kendimizi ve dünyayı keşfetme yolculuğuna çıkarız. Bu yoldaki rehberimiz, daha önce okuduğumuz eserler olabilir ve bu eserler, sonraki eserlerin seçiminde de bizi etkileyecektir, tıpkı bir deneyimin diğer bütün deneyimlerin yolunu açtığı gibi.

Aynı eseri okuyan farklı kişiler farklı deneyimlere sahip olacaktır. Ayrıca eserin ortaya çıktığı zamanının ötesinde de okunmaya devam etmesi, sonraki nesillere kalması, deneyimin toplumsal ve kültürel alt yapısına bir de edebiyatı ekler. Mehmet Rauf "Bizde Hikâye" başlıklı makalesinde, eserin bu dinamik ve değişken yapısını vurgulamaktadır. Romanın zamana göre değiştiğini ve değiştikçe de çoğaldığını söyler: "Roman hiçbir vakitte birçok şerâiti bir cami eser-i edebi değildir, muayyen hiçbir şart ve kayıtlı mükellef olamaz, olduğu farz edilse her şey gibi o da zamana göre değişmek icab eder, değiştikçe çoğalır, sizce metrûk olduğu halde başkasınca makbul olabilir" (1897b: 86). Eserler, sınırsız bir dünyaya açılan kapılardır. Üstelik eser yazıldıktan sonra aynı yerde kalsa da zamanın değişmesiyle her okunduğunda farklı hayatları, dünyaları yansıtacaktır.

Deneyim, tıpkı bir rüya gibidir. Uyandığımızda rüyamızı bize en makul gelen şekilde kurgularız ve bu şekilde aktarırız. Yani deneyimlerimizin aslında nasıl olduğunu bilebilmemiz için belli bir alıştırma, çalışma gereklidir. Bu yönüyle deneyimin bir kurmaca olduğu aşikârdır. Edebiyat, sanatçı ve okurdan bağımsız düşünülemez. Okur ve yazar olmadan edebiyat varlığını gerçekleştirmez. Edebiyatın, sanatın belirleyicisi onu alımlayan kişidir. Bir başka ifadeyle; okur, yapıtın varoluşunun sebebi ve sürekliliği sağlayan etkidir. Hüseyin Cahit "Bir eser-i sanatı anlamak için karilerine bakınız" (2019: 237) derken, bir eserin ebediliğini anlamak için okur tiplerine, okurun ruh haline, okurun zevkine de bakmamız gerektiğini söyler. Edebiyatın his ve hayali yansıtması, güzeli, estetiği oluşturmasının yanı sıra okura da tesir etmesi beklenir. Bu durumda, edebiyatta iki unsur oldukça önemli olduğunu görüyoruz: gerçekliği, zamanı, hissi ve hayali yansıtan estetik bir sanat olması ve okurun (alımlayıcının) niteliği.

Metin, yazar ve okur ayrılmaz bir bütünün parçalarıdır. Deneyimin özne ve nesnesinin bir bütün olarak var olması gibi. Her ikisinde de öznenin aktif olarak varlığı önemlidir. Edebi eser, yalnızca yazarının anlam çerçevesinde gezinmez, okurunun da anlam ve deneyim dünyasının etkisiyle şekillenir. Bu bakımdan bir eser okurla buluştuğunda, artık

yazara ait değildir. Halit Ziya, sanat eserinin yazıldıktan sonra sanatçıya ait olmadığını dile getirir. Ona göre eser, tamamlandıktan sonra sanatçıyla bağlarını koparır ve okurun mülkiyetine geçer:

Bir sanat eseri, halkın takdirine terk edilerek neşrolunduktan sonra sahibiyile rabitası kopmuş demektir. Ona tasarruf hakkı artık sani'inin değil herkesindir ve herkes kendine göre onun için bir hüküm vermeye salahiyet bulurken kendisine düşen vazife nazikane bir sükun içinde söylenenleri dinlemektir: Lehte ve aleyhte olanları... (2014: 702).

Dolayısıyla eser, yaratıcısı ya da sanatçısı adına konuşacak, cevap verecektir. Tamamlanmış bir edebi eser artık okurunun hükümlerine, niteliğine ve fikir dünyasına göre şekillenecektir. Yazar, icra ettiği eserini yorumlamaya, açıklamaya çalışmamalıdır. Onun görevi, sadece sanat eserini ortaya çıkarmaktır, eser hakkındaki yorum ve eleştirilerin tamamı ise eser ile karşılaşanlar tarafından yapılacaktır. Yazarın anlatmak istediklerinden daha azı veya daha çoğu olarak varlığını uzun zaman boyunca sürdürecektir veya kaybolup gidecektir. Tıpkı deneyimlerimiz gibi.

Deneyim yaşandığı anda bize aittir, ancak onu aktarmaya başladığımızda asıl olan deneyimimizden bambaşka bir deneyime dönüşür. Çünkü deneyim gerçekleştiği andan itibaren, kişi önceki deneyimsiz haline geri dönemez. Edebiyatın da etkisi aynı yönde gerçekleşir. Yazarın, metnin ve okurun deneyimi de bu seyirde ilerler. Edebi eserler, toplumsal ve kültürel unsurları içerir ve aynı zamanda her biri biriciktir. Deneyimin şahsî ve biricik niteliği, edebiyatta da karşımıza çıkar. Ayrıca edebiyat da insan yaşamına ve deneyimine yön verir. Bu benzerliklerin hepsi tek bir yola çıkmaktadır: edebiyatın bir deneyim olmasına.

Alberto Manguel, dünyayı okunmayı bekleyen bir kitaba benzetir. Yaşamı, dünyayı anlamak için dil ve deneyimlerimiz yeterli değildir. Bunun için metaforlara ihtiyacımız vardır:

Dünyayı anlamak veya anlamaya çalışmak için deneyimleri dile aktarmak yeterli olmaz. Dil yalnızca deneyimlerimizin yüzeyine göz atmakla yetinir ve hem konuşan ya da yazanın düşünün zekâsına hem de dinleyen ya da okuyanın yaratıcı zekâsına bağlı olarak, yarım yamalak ve belirsiz işaretleri, ortak olduğu varsayılan bilindik şifrelerle bir kişiden diğerine aktarır. Karşılıklı birbirini anlama olanaklarını pekiştirmek ve daha geniş anlam alanı yaratmak için dil er geç, dilin doğrudan iletişim kurma yetersizliğinin kabulü olan metaforlara başvurur. Metaforlar aracılığıyla bir alandaki deneyimler bir başka yerde kazanılanlarla aydınlanmış olur. (...) dünya okumamız gereken bir kitaptır (2018: 9).

Edebiyat, bize metaforlarla yoğrulmuş deneyimleri sunar. Dünyayı anlamak için, deneyimlerimizi dile aktarabilmek için edebiyata ihtiyaç duyarız. Edebi eserler nesnel gerçekliği yansıtmaya da, alternatif bir gerçeklik ve yaşam deneyimi aktardığı için dünyanın yol haritası haline dönüşürler. Edebiyatın dünya, yaşam ve öznel deneyim ile olan bu bağlantısının yanı sıra, edebiyat, estetik nitelikleri bakımından, estetik deneyimin bir parçasıdır.

Estetik Deneyim ve Edebiyat

Estetik deneyim, deneyim türleri arasında bazen yüceltilen bazen de diğer deneyim türleri (dinî deneyim yahut tarihî deneyim gibi) ile bağlantıları hakkında tartışmaların sürdüğü bir alan olmuştur. Bu deneyim türü çerçevesinde, birçok deneyim anlayışı karşımıza

çıkılmaktadır. Estetik deneyim, terim olarak on sekizinci yüzyılda ortaya çıkmıştır (Jay, 2012: 174). Estetik deneyim denildiğinde aklımıza ilk gelen kavram, şüphesiz ki “sanat”tır. Bu sebeple, estetik deneyimin ham maddesinin sanat olduğunu söyleyebiliriz. Estetik deneyim, kavramsal olarak ilk kez on sekizinci yüzyılda karşımıza çıksa da sanat ve estetik konusu ilk çağlara kadar uzanmaktadır. Örneğin, “En erken sanat deneyimleri büyük olasılıkla şarkı söylemeye, büyüye benzer bir nitelik taşıyordu; sanat ayin için bir araçtı” (Sontag, 2018: 9). Felsefede ise Antik Yunan’dan itibaren sanatın mimesise dayandığı tartışılıyordu (Platon, Aristoteles). Wladyslaw Tatarkiewicz, estetik deneyim anlayışının başlangıcını Pythagoras’a kadar götürür: “Latinceye Diogenes Laertius tarafından çevrilen metninde, ‘Hayat atletik bir müsabakaya benzer; bazıları güreşçiler olarak, bazıları satıcılar olarak, ama en iyileri de izleyiciler olarak ortaya çıkar’” (1980: 310) diyen Pythagoras’ın sözleri deneyimin iki yönüne işaret eder. Yani bu hayat yarışında seçtiğimiz rolleri deneyimleyebildiğimiz gibi, seyirci olarak da hayatı deneyimleyebiliriz ve bu hazzı yaşayabiliriz. Tatarkiewicz, Pythagoras’ın bu metninden yola çıkarak, izleyicilerin estetik tutuma sahip olduğunu belirtir ve bu metnin estetik deneyim kavramının tarihini başlattığını öne sürer.

Aristoteles *Poetika*’da, sanatın ‘taklit’e (mimesis) ve bu taklidin karşısında duyulan ‘hoşlanma’ya dayandığını belirtmektedir. Taklit güdüsü insanlarda doğuştan vardır. “İnsanlar, bütün öteki yaratıklardan özellikle taklit etmeye olağanüstü yetili olmalarıyla ayrılır ve ilk bilgilerini de taklit yoluyla elde ederler. İkincisi, bütün taklit ürünleri karşısında duyulan hoşlanma’dır ki, bu, insan için karakteristiktir” (2010: 16). Sanat eseri karşısında duyulan hoşlanma duygusu, estetik deneyim anlamına gelmektedir. Aristoteles’e göre estetik haz ya da ‘hoşlanma’, insanlarda doğuştan varolmuş güdülerden biridir:

Sanat yapıtları karşısındaki yaşantılarımız bunu kanıtlar. Çünkü, gerçeklikte hoşlanmayarak baktığımız bir nesne özellikle tamamlanmış bir resim haline geldiğinde, bu kez ona hoşlanarak bakarız; örneğin tiksinti uyandıran hayvanların ve cesetlerin resimlerinde olduğu gibi. Bunun nedeni, öğrenmenin verdiği derin hoşlanmadır; bu hoşlanma, yalnızca filozoflara değil, tüm insanlara özgüdür. Ancak çoğunlukta bu hoşlanma geçicidir (2010: 16).

Estetik deneyimin sanat eserinden duyulan bu haz veya hoşlanmadan ibaret olduğu söylenemez. Estetik deneyim, görerek kavrama (aesthesis) ve kavrayan görüşten (anamnesis) çok daha fazlasıdır. Mesela seyirci, oyuncularla özdeşleşebilir, etkilenebilir ve coşkun tutkulara kendini bırakarak, yani katharsise ulaşarak rahatlayabilir. Aristoteles’in öne sürdüğü bu katartik hazzın keşfi ve gerekçesi, klasik şiir teorisinin mirasıdır. Bu miras, bize ‘en üzücü olayların temasının neden bize en büyük zevki verdiği’ sorusunun kesin bir cevabını verir (Jauss, 1982: 23).

Haz ve keyif almanın dışında da birçok unsuru barındıran estetik deneyim, bazı araştırmacılar tarafından diğer deneyim türlerine göre üstün görülür ve asıl deneyimin estetik deneyim olduğu savunulur. Hans-Georg Gadamer, *Hakikat ve Yöntem*’de estetik deneyimin bir deneyim türü olmaktan ziyade deneyimin özünü teşkil ettiğini belirtir: “Estetik tecrübe diğer tecrübe türleri arasında bir tecrübe türü olmakla kalmaz, aynı zamanda bizatihi tecrübenin özünü de temsil eder” (2008: 96). Ayrıca estetik deneyim, sanat ile doğrudan bağlantılıdır. Sanat eseri, estetik deneyimin olmazsa olmaz bir parçasıdır. Gadamer’e göre, sanat eserinin kendisi bir estetik deneyimdir:

Aslında sanat eseri kendisi için dünya haline gelirken, estetik olarak tecrübe edilen şey de, Erlebnis olarak, gerçeklikle bağlantılarını koparır. Sanat eserinin tanımı gereği daima bir estetik tecrübe olduğu ortadadır; fakat bu, sanat eserinin gücünün onu tecrübe eden kişiyi kendi hayat kontekstinden koparması ve aynı zamanda onu tekrar varoluşunun tümüyle ilişkilendirmesi demektir. Sanat

tecrübesinde yalnızca bu özel içeriğe ya da nesneye ait olmakla kalmayan, aynı zamanda hayatın anlamlı bütünü temsil eden bir anlamla doluluk mevcuttur. Estetik Erlebnis daima bir sınırsız/sonsuz bütünü tecrübesini içerir. Tam da onu açık bir tecrübe akışı haline getirecek diğer tecrübelerle birleşmediği, ancak dolaysız bir şekilde bütünü temsil ettiği için, anlamı sınırsızdır/ sonsuzdur (2008: 96).

Sanat eseri, kendisi ve alımlayıcının deneyimi olarak ortaya çıkar. Yani sanat eserinin alımlayıcısı, kendi deneyimleri ile bağlantılı olarak sanat eserini deneyimler. Estetik deneyim, öznenin deneyimleriyle eklemlenerek sınırsız ve sonsuz bir deneyim zincirini oluşturur. Böylece Gadamer'in öne sürdüğü estetik deneyimin deneyimin özü olduğu varsayımı belirginleşir. Örneğin bir kitabı okurken, olayları, kişileri ve mekânları kendi geçmiş deneyimlerimizin bilgisinden faydalanırız. Hatta önceki okuma deneyimlerimiz, bu okuma deneyimimizi besler. Bunu bilinçli veya bilinçsiz yapmamızın bir önemi yoktur. Hem yaşantı deneyimlerimiz hem de estetik deneyimlerimiz sonsuz bir zincir şeklinde birbirinden beslenir ve birbirini geliştirir. İnsan, ilk deneyimi yaşadıkdan sonra diğer bütün deneyimlere açık hale gelir. Dolayısıyla hemen hemen bütün deneyim türleri için benzer yorumları yapabiliriz.

Estetik deneyimde ne gerçekte var olan nesnelere ne de diğer insanlara ihtiyacımız vardır. Örneğin hayatın zorluklarından bir an olsun nefes alabilmek için, kitaplara sığınabiliriz. Tiyatroya, sinemaya giderek yaşadığımız acı deneyimlerden bir anlığına uzaklaşabiliriz. Estetik deneyimi, diğer deneyim türlerinden ayıran en önemli nokta bu olabilir. Bir eyleme, nesneye veya gerçekliğe ihtiyaç duymayan estetik deneyim, özne ile dünya arasında bir boşluk yaratır. Sanat eseri, kişiye olduğundan başka biri olma imkânı sunar. Aynı zamanda bir deneyim zinciri oluşmasında da önemli bir etkiye sahiptir. Bu ve benzeri unsurlar dikkate alındığında, Gadamer'in estetik deneyimin diğer deneyimlerin özünü teşkil ettiğini vurgulaması göz ardı edilmemelidir. Yine de deneyimin türü ne olursa olsun, bütün deneyimler insanın hayatında farklı derecelerde öneme sahiptir. Kesin olarak bir deneyimin diğer bir deneyimin özü olduğunu belirlemek, ancak deneyimleyen kişinin yapabileceği bir iş olsa gerek. Sonuç olarak deneyim ve bütün deneyim türleri konusunda bir mutabakata varılmış değildir:

Estetik deneyimin aslında ne olduğu ya da ne olması gerektiği, diğer deneyim tarzlarıyla sınırlarının ne olduğu ve ne kadar geçirgen olduğu, özerk statüsüyle yetinmesi mi gerektiği, yoksa öteki deneyim tarzlarına egemen olması mı gerektiği konusunda, şu ana kadar bir mutabakata varılamamıştır. Felsefeciler ve estetikçilerin estetik deneyimin özünü iyice kavramaya çalışması, buna karşılık işin pratiğini yapan sanatçıların böyle deneyimler yaşatacak yeni ve beklenmedik sanat çeşitleri icat etmesi, gelecekte bir mutabakat olasılığını azaltır. Deneyimin, dışarıdan bir şeyin beklentilerimizi sekteye uğratmasını edilgen bir biçimde beklemeyi, henüz tam anlamıyla kavrayamadığımız bir ötekiyle karşılaşmayı içerdiği ölçüde, estetik deneyim hakkında yazma deneyimini mümkün kılan şeyin tam da bu sevindirici olgu olduğu söylenebilir (Jay, 2012: 219-220).

Sonuç olarak nasıl adlandırılırsa adlandırılınsın, hangi tür olursa olsun deneyim, insanı değiştiren, dönüştüren ve geliştiren bir şeydir. Deneyim bizi bu hayatta bir adım ileri de götürebilir, tamamen dibe de çekebilir yahut hiçbir etki etmeyebilir. Deneyime dair tartışmalar günümüzde de devam etmektedir: “[D]eneyim en baştan beri, edilgenlik ve etkenlik, öznel inşa ve nesnel dayatma, birbiriyle yarışan bireysel bilen ve kolektif bilen rolleri gibi meselelerin asla sonlanmadığı tartışmalı bir sahadır. (...) Zira idrak açısından nasıl anlaşılırsa anlaşılınsın, “deneyim”in bambaşka amaçlara hizmet edebileceği ortadadır” (Jay, 2012: 108). Deneyimin bu farklı amaçlara hizmetinden bir tanesi de edebiyata olan hizmetidir.

Eser, hem yazarın hem de okurun öğretmeni veya rehberidir. Hem yaşam deneyimi hem de estetik deneyim sunan edebiyat, özneye doğrudan deneyim sağlamaz: “Edebi eserlerin, çoğunlukla yaşanmış bir deneyim etkisi meydana getirdiği doğrudur ama aslında sadece yazılı işaretlerden oluşurlar. Bir edebi eserde olan her şey yazı üzerinde meydana gelir. Karakterler, olaylar ve duygular sadece sayfa üzerindeki işaretlerin düzenlenişidir” (Eagleton, 2012: 73). Yalnızca kağıda basılı işaretlerden oluşan bu nesnelere, yaşamı ve insanları bize bütün yönleriyle gösterir. Deneyimleri öncesi ve sonrası ile, yani deneyimin bütün süreçlerini göstererek hayatı ve insanları anlamamıza yardımcı olur: “Eğer dünyayı bir başkasının bakış açısından kavrayabilirsek, yaptıkları şeyleri nasıl ve neden yaptıklarını daha iyi anlayabilir, bu yüzden dışarıdan ve tepeden bakan bir açıya kıyasla onları daha az suçlama eğiliminde oluruz. Anlamak, bağışlamaktır” (Eagleton, 2015: 86). Edebiyat, sanatçıyı ve okuru farklı dünyalarda gezdirir ve dünyayı farklı pencerelerden görmeyi sağlar. Böylece asla deneyimlemeyeceğimiz şeyleri, okuyarak veya yazarak deneyimleriz. Bu dolaylı deneyim, doğrudan deneyimleri tetikleyebilir. Sonuçta edebiyat, yalnızca estetik bir deneyim olmakla kalmaz, okur veya yazar deneyimini çoğaltarak diğer deneyimlere yol açar.

Edebiyat aynı zamanda bir kaçış yeri olabilir. Asla acı çekmeyeceğiniz deneyimleri okuyarak, onlara maruz kalmadan deneyimlersiniz. Gerçek hayat, böyle bir fırsat vermez. Mehmet Rauf bir makalesinde kendi okuma deneyiminden bahsederken “Hayattan kaçmak istedikçe edebiyata iltica ederdim” (1900: 224) der. Rauf için okumak, kendi gerçek hayatının üzüntüleri ve talihsizliklerinin ardında sihirli, mutlu hayatlar, hayaller, rüyalar sunar ve asıl hayatı da gerçeği unutturan edebiyattadır. Mehmet Rauf, edebiyata ve okumaya olan sevdasını ifade eder ve bu satırlarda okuma deneyiminin sadece estetik hazza hizmet etmediğini görürüz:

Eğer sırf kendi hayatımda yaşamış olsaydım ne olacağımı düşündükçe ürküyorum, beni kurtulduğum kadar fenalıktan o kurtardı, hayatta kendine inanarak hürmet ederek tutunacak hiçbir kimseye rast gelmediğim halde edebiyat vasıtasıyla dünyanın en necip mevcutlarıyla beraber, hem de benim gibi hayat-ı hakikiyelerinin fevkindeki hayat-ı hayalilerinde beraber yaşadım, kitaplar arasında öyle büyüdüm, onların dersleriyle tagaddi ettim, onlar benim hayat-ı sâniyemin dostları, tanıdığım ve tanımak ihtimalin olmayan benim hâmlerim, beni tanımadan benim hayr-hah keremkârlarımdır... Böylece dünyanın öbür köşesindeki bir şairin, benden üç yüz sene evvel yaşamış bir büyük adamın dostu, samimi ciddi dostu, her türlü maddiyattan münezzeh dostu, asıl dostlukla dostu olurum, onun beş satırlık bir sözü beni mesut eder, dünyayı unutturur, ümit ve kuvvet verir, birbirimize göz yaşlarıyla aynı emelle rabt-ı kalp ve ruh ederiz, her asrın büyükleriyle kesb-i ülfet ederek edebiyat sayesinde yalnızlıktan kurtulmuş olurum, insaniyetin bütün ezmine-i maziye büyüklerinin huzuruna çıkmış, onları dinlemiş sevmiş olurum. [...] Bana hayatı o kadar gösterdiler, tanıttılar ki bu dersler olmasaydı ben hayatı bilmemiş olacaktım (1900: 224).

Edebiyat, insanın hayatına öylesine nüfuz eder ki, yaşamı, ruhu, mizacı şekillendirir. İnsan okudukları ile değişir, gelişir ve yaşayacağı muhtemel hayatların bir ön izlemesini eserlerde okuyabilir. Doğruyu yanlış, güzeli çirkini, iyiyi kötüyü ve bunların sonuçlarını görür, öğrenir. Edebiyat, kuru ve katı bir ahlak dersi vermez. Ancak hayatı bütün yönleriyle yansıttığı için bu derslerin çıkarımını, okur kendisi yapar.

Eserlerde belki de ömrümüzde hiç yaşamayacağımız deneyimleri, başka kişiler üzerinden okuyarak deneyimleriz: “Kimi zaman edebiyatın “vekâleten” yaşanan deneyim olduğu düşünülebilir. Ben bir kokarca olmanın nasıl bir şey olduğunu bilemem, ama bir kokarcanın etrafında dönen ilginç bir hikâye bu kısıtlamayı aşmamı sağlayabilir” (Eagleton,

2015: 89). Dahası belki de gerçek hayatta gözlemlemeyeceğimiz tüm detayları, insanoglunun bütün yönlerine vakıf olarak alımlarız. Yani edebiyat bize sonsuz bir evrende, sonsuz olasılıklarla dolu yaşantılar sunar. Bu deneyimlerin, doğrudan deneyimler olmasa da, kendi deneyim dünyamıza çeşitlilik getireceği kesindir.

Hüseyin Cahit, 1922’de yayımlanan *Niçin Aldatırlarmış?* eserinin “mukaddime”sinde “Yirmi beş sene” ara verdiği yazın hayatına geri döndüğünü belirtirken, yazarın geçen süre ve yaşadığı deneyimler kalemini etkilemiştir:

Ben zan ediyorum ki dünyada hiç tekerrür yoktur. kırılmaz zincirlerle düne bağlı olan bugün dünün aynı değildir. “Hayat-ı Muhayyel”in, “Hayal İçinde”nin, “Hayat-ı Hakikiyye Sahneleri”nin elemeleri, neşeleri, ümitleri, meyelanları benim ruhumdan koşturdu. Bugün de bu satırlar şuurumun vakıf ve hakim olmadığım derinliklerinden gelen sanki bir emre körü körüne bir itaatle yine benden çıkıyor. Ruhlu tahlil ihtiyacı tekerrür ediyor. Fakat acaba rub’ asır evvelki ruhumla bugünkü benliğimin aynı şey olduğuna emin miyim? Ta ebediyetten kopup gelen ecdadımın hayal ve tasavvurun bir türlü nüfuz edemeyeceği tesadüfler neticesinde dünyaya attıkları benliğime her tecrübe-i hayat bir darbe-i tahavvül vurdu. Sanki gayr-i mer’î, muazzam ve zî-kudret bir el kendi keyf ve hevesine göre varlığına günagün şekiller verdi. Bu tahavvülata gah uzak, yabancı bir seyirci gibi şahit oldum. Gah gafil, bî-haber, sürüklendim. Eğer kari’ler “Hayat-ı Muhayyel” muharririni şimdiki yazılarında tanımazlarsa, onun şetaretlerini artık bulamazlarsa, elemelerini zehirli, intibalarını derin görürlerse, diyeceğim ki kabahat benim değildir. Bunu böyle yapan hayattır. Hayata girerken ruhum öyle bir rûbab idi ki her teli yaşamak zevkini, saadet ümitlerini, aşk hülyalarını terennüm ediyordu. Şimdi ona dokunan parmaklar, tecrübe oraya ne koymuşsa bi-z-zarure onu dinleyeceklerdir (1922: 5-6).

Bu satırlarda, deneyim felsefesi yapan Hüseyin Cahit, deneyimlerinin ruhunu ve benliğini etkilediği kadar eserlerini de etkilediğini vurgulamıştır. Yazar yaşadığı her deneyimi, bir değişim darbesi olarak tanımlamaktadır ve bu deneyimlere bazen seyirci kalmış ve habersizce sürüklenip gitmiştir. Dolayısıyla edebiyat dünyasına geri dönen yazar, deneyimlerinin sonucunda, deneyimin kendisini şekillendirdiğini idrak eder. Burada daha ziyade, acı deneyimlerden söz ettiğini anlamaktayız. Hayatın başlarındaki hevesi, arzusu kalmamış bir yazar vardır karşımızda ve bu ruh hali kaleme aldığı esere yansımıştır. Hüseyin Cahit’in yazın hayatını deneyimlerinin etkilediği sözlerinden anlaşılabilir. Görüldüğü gibi, edebiyat bize hayali kişilerin deneyimlerini sunmakla kalmaz, aynı zamanda yazarın deneyimini de sunar. Bir yapıtı günümüze göre değerlendirmem gerektiğini söyleyen Mehmet Rauf, metin ve yazar unsurlarına insanı da ekler: “O zaman ‘en güzel eser, en doğru olandır’ demek icap eder ki bir eser bidayette doğru olduğu halde ekseriya neticede yanlışdır. Demek bu nokta-ı harekete unsur-ı beşer de ilave etmek lazım gelir” (1897a: 87). Dolayısıyla yapıt, değişen zamana, topluma ve insana karşı direnir. Böylesine dinamik ve değişken bir ortam söz konusuysa edebi eseri bilimin katı sınırları içine hapsetmek mümkün değildir. Mehmet Rauf’un edebi esere dair bu sorgulamasında vardığı sonuç, aynı zamanda eser incelemesinin reçetesini sunar:

Bir eser, bir mizaç tarafından müşahede edilmiş, bir kuşe-i tabiatdır. Şimdi bununla da yine bir katıyyet-i riyaziyeye dest-res olamıyoruz; lakin bu elde olunca böyle bir alet-i tenkide malik olmuş bulunuruz ki –tarafarlık girivelerine sevk etmeden- bize pek büyük hizmetler edebilir. İnsanın karşısında bir eser bulundu mu evvela içinde ne kadar hakikat vardır? Bunu aramalı; sonra hakikate ne gibi tebeddülât verilmiş, bunu görmeli; ve bu tebdilâta veren mizacı mütâlaa etmeli. O zaman esas mesele bu mizaç, yani bu sanatkar tabiatı ne kuvvetle görmüş, kendi fikrinde bunu daha şiddetle ifade için ne gibi tebeddülâta

uğratmış, temas ettiği şeylerde nasıl bir şahsiyet bırakmış... İşte bunlardan ibaret kalır (1897a: 87).

Eser, yazar tarafından gözlemlenmiş bir tabiat köşesidir. Yani yazarın bakış açısından dünyayı ve olayları görürüz. Okurun eserle karşılaşması doğrudan değildir. Bu durumda pasif bir okuma ile eserin maksadını, anlattıklarını, yansıttıklarını alımlanması yarıda kalır. Etkin bir okur, eserin gerçeklik ile alakasını, yazarın mizacını ve tarzını idrak etmek için bir düşünce aktivitesinde bulunmalıdır. Mehmet Rauf'un da dediği gibi, "Bir eserden bir hayat görülür, bir tasvir bir halet-i ruhiyedir, eserden müessire intikal ederek bir tasvir-i hayat olduğundan aynıyle bir halet-i ruhiyedir" (1899: 234). Eserin içerdiği bütün tasvirler, olaylar, kişiler sadece hayatı ve bir ruh halini yansıtmakla kalmaz, aynı zamanda yazarın bakış açısına, üslubuna, fikirlerine dair bilgi verir. Yani eser, hem kurmaca dünyanın deneyimlerine hem de yazarın deneyimlerine kapı açar.

Edebiyat, estetik deneyimin bir parçası olarak, hem yazar deneyimini hem de okur deneyimini besler. Edebiyatın bu öznel deneyimleri tetiklemesinin yanı sıra, ortak deneyimi¹ de aktardığı bir gerçektir. Örneğin vatani veya bir savaşı konu alan eserler, ortak deneyimi de içermektedir.

Sonuç

Edebiyat ve deneyim, birbirini besleyen ve çoğaltan bir bağ içindedir. Edebiyat hem deneyimin bir türü olarak var olur hem de deneyimin kurmacayı içeren aktarım sürecini yeniden inşa eder. Kurmaca nitelikleri bakımından örtüşen edebiyat ve deneyim, hayatın anlamlandırılmasında da önemli etkilere sahiptir. Bu iki terim arasındaki ilişkiyi yalnızca nitelik veya teknikle bağlantılandırmak yeterli değildir. İkisi de zaman içinde aktarılacak topluma ve bireye farklı katkılar sağlamaktadır.

Edebi eser, yaşamı anlamlandırır, hayal gücünü genişletir ve birçok duyguyu okuruna yansıtabilir. Böylece yalnızca bir estetik deneyim olarak kalmaz, (şimdi ve gelecekteki) okurlarına ve yazarına yeni deneyimlerin kapısını aralar. Deneyimin kendisi başlı başına bir kurmacadır. Bu açıdan da insan kendi deneyimlerinin yazarıdır. Ne kadar farkında olursak olalım, deneyim anında veya sürecinde veya sonucunda bu deneyime dair gerçeğe yakın en ufak bir fikrimiz olmayabilir. Ancak bu, deneyimin kendi dinamiği içinde işlediği gerçeğini değiştirmez. İnsanın dünyaya geldiği andan itibaren, öğrenme ve yaşam serüveniyle başlayan deneyimler, kişiyi değiştirir ve olduğu kişi yapar. Yani "deneyimin" adına layık bir şey sizi başladığınız yerde bırakmaz" (Jay, 2012: 24). Edebiyat da ulaştığı her bireyde farklı etkiler ve değişimler bırakarak geçmişten geleceğe uzanır. Edebiyat da deneyim gibi, şahsi ve biriciktir.

Edebiyat, deneyimin aktarıcısıdır ve aynı zamanda deneyimin de kendisidir. Bir eseri okurken hem okuma deneyimini yaşarız hem de kurmaca dünyadaki deneyimleri dolaylı olarak deneyimleriz. Yazar açısından bir eser yaratma sürecine baktığımızda, çeşitli deneyimlerin ortaya çıkacağı muhakkaktır. Bu bakımdan edebiyat, deneyim türlerini içermesi ve deneyimlerin aktarım mekânı olmasının yanı sıra, genel anlamda deneyimin kendisidir.

¹ Bknz. Fatih Altuğ, "Bir Ada Hikayesi'nde Travma, Deneyim ve Özne", *Kitaplık*, S: 101, Ocak 2007.

Kaynakça

- ABRAHAMS, Roger D. (1986) "Ordinary and Extraordinary Experience", *The Anthropology of Experience*, (Ed. Victor W. Turner & Edward M. Bruner), Urbana and Chicago: University of Illinois Press, pp. 45-72.
- Aristoteles (2010), *Poetika*, (Çev. İsmail Tunalı), İstanbul: Remzi.
- ALTUĞ, Fatih (2007) "Bir Ada Hikayesi'nde Travma, Deneyim ve Özne" , *Kitaplık*, Sayı: 101, Ocak 2007, ss. 83-89.
- BRUNER, Edward M. (1986) "Experience and Its Expressions", *The Anthropology of Experience*, (Ed. Victor W. Turner & Edward M. Bruner), Urbana and Chicago: University of Illinois Press, pp. 3-30.
- "Deneyim", Türk Dil Kurumu Sözlükleri, www.sozluk.gov.tr (Erişim Tarihi: 10 Ocak 2020).
- DEVELLİOĞLU, Ferit (2006), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi.
- DEWEY, John (1929), *Experience and Nature*, London: George Allen & Unwin Ltd.
- EAGLETON, Terry (2011), *Edebiyat Kuramı-Giriş*, (Çev. Tuncay Birkan), İstanbul: Ayrıntı.
- EAGLETON, Terry (2012), *Edebiyat Olayı*, (Çev. Başak Yüce), İstanbul: Sel.
- EAGLETON, Terry (2015), *Edebiyat Nasıl Okunur*, (Çev. Elif Ersavcı), İstanbul: İletişim.
- EREN, Hasan (1999), *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara: Bizim Büro Basım Evi.
- GADAMER, Hans-Georg (2008) *Hakikat ve Yöntem Cilt 1*, (Çev. Hüsamettin Arslan ve İsmail Yavuzcan), İstanbul: Paradigma.
- GADAMER, Hans-Georg (2009) *Hakikat ve Yöntem Cilt 2*, (Çev. Hüsamettin Arslan ve İsmail Yavuzcan), İstanbul: Paradigma.
- GÜLENSOY, Tuncer (2007), *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü -Etimolojik Sözlük Denemesi- Cilt 1*, Ankara: TDK.
- JAUSS, Hans Robert (1982), *Aesthetic Experience and Literary Hermeneutics*, (Çev. Michael Shaw), Minneapolis: University of Minnesota.
- JAY, Martin (2012), *Deneyim Şarkıları*, (Çev. Barış Engin Aksoy), İstanbul: Metis.
- KADERLİ YAPICI, Zehra (2012) "Kişisel Deneyim Anlatılarının Bağlamsal Çerçevesi: Deneyimlenen, Hatırlanan ve Anlatılan Hayat", *Millî Folklor*, 2012, Yıl 24, Sayı 93, ss. 207-219.
- LAKOFF, George, JOHNSON Mark (2015), *Metaforlar- Hayat, Anlam ve Dil*, (Çev. Gökhan Yavuz Demir), İstanbul: İthaki.
- MANGUEL, Alberto (2018), *Gezgin, Kule ve Kitapkurdu-Metafor Olarak Okur*, (Çev. Dilek Şendil), İstanbul: YKY.
- Mehmet Rauf (1897a), "Musâhebe-i Edebiye: Eser-i Edebî", *Servet-i Fünûn* c.13, nr. 318, 3 Nisan 1313/15 Nisan 1897, ss. 85-87.
- Mehmet Rauf (1897b), "Romanlara Dair, Bizde Hikâye", *Servet-i Fünûn*, c. 14, nr. 344, 2 Teşrin-i evvel 1313 – 14 Teşrin-i evvel 1897, ss. 86-90.

- Mehmet Rauf (1899), “Tedkikat-ı Edebiyye: Hayat-ı Muhayyel Muharriri”, *Servet-i Fünûn*, c. 17, nr. 431, 3 Haziran 1315 – 15 Haziran 1899, ss. 233-236.
- Mehmet Rauf (1900), “Tevdiat-ı Edebiye”, *Servet-i Fünûn*, c. 20, nr. 508, 26 Teşrin-i sani 1316- 8 Kânun-ı evvel 1900, ss. 222-224.
- MENGÜŞOĞLU, Takiyettin (2015), *İnsan Felsefesi*, İstanbul: Doğu Batı.
- OAKESHOTT, Michael (1995), *Experience and Its Modes*, Cambridge: University of Cambridge.
- SIMMEL, Georg (2015), *Bireysellik ve Kültür*, (Çev. Tuncay Birkan), İstanbul: Metis.
- SONTAG, Susan (2018), “Yoruma Karşı”, *Sanatçı: Örnek Bir Çilekeş*, (Çev. Yurdanur Salman), İstanbul: Metis, ss. 9-22.
- Şemseddin Sami (2006), *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul: Çağrı, s. 480.
- TATARKIEWICZ, Wladyslaw (1980), *A History of Six Ideas-An Essay in Aesthetics*, Warsaw: PWN.
- “Tecrübe”, Türk Dil Kurumu Sözlükleri, www.sozluk.gov.tr (Erişim Tarihi: 10 Ocak 2020).
- UŞAKLIGİL, Halid Ziya (2014), *Kırk Yıl*, İstanbul: Özgür.
- [YALÇIN], Hüseyin Cahit (1922), *Niçin Aldatırlarmış?*, İstanbul: Akşam Teşebbüs.
- YALÇIN, Hüseyin Cahit (2019), *Kavgalarım*, İstanbul: Ötüken.